

MARKO MUSTAPIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19
HR – 10000 Zagreb, Hrvatska
Marko.Mustapic@pilar.hr
 orcid.org/0000-0002-0087-3325

BENJAMIN PERASOVIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19
HR – 10000 Zagreb, Hrvatska
Ben.Perasovic@gmail.com
 orcid.org/0000-0002-5951-7931

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR

U razdoblju od 2016. do 2018. proveli smo etnografsko istraživanje mladih pripadnika ultras grupe White Stones u Varaždinu. Na temelju prikupljenih podataka analizirali smo društveni aktivizam ove grupe vezan za djelovanje AMF kluba NK Varteks s ciljem utvrđivanja percepcije svoga kluba naspram sličnih primjera u Europi te prisutnosti stigmatizacije ove grupe mladih. Za razliku od europskoga konteksta, u ovom slučaju otpor komercijalizaciji nogometa prisutan je implicitno, dok je otpor kriminalu i korupciji ključni uzrok društvenoga aktivizma ultrasa. Pritom ultrasi osjećaju pripadnost AMF pokretu, a njihova stigmatizacija je djelomično prisutna.

Ključne riječi: mladi, ultrasi, Against Modern Football, stigmatizacija, konflikt, etnografija

NAVIJAČKA SUPKULTURA, ULTRAS I AMF POKRET

Profesionalni nogomet kakav danas poznajemo začet je u Engleskoj 1960-ih s TV prijenosima utakmica. Tada se u Engleskoj ukidaju limiti maksimalnih iznosa plaća i liberaliziraju propozicije za transfere igrača. Od tada se u nogomet postupno uvode principi slobodnoga tržišta. Taj proces 1990-ih uslijed 'slučaja Bosman' te osnivanja Premiershipa i Champions league te promjenama formata Svjetskoga kupa i Eura poprima svoj današnji oblik.¹ Profesionalni nogomet je tek jedan od biznisa na globalnom

¹ Jean-Marcu Bosmanu je 1990. istekao ugovor s RFC de Liege i želio je ostvariti transfer u USL

tržištu (King 2003; Sandvoss 2003; Millward 2011). U skladu s tim, mijenja se i položaj i uloga navijača. U fokusu modrenoga nogometa je 'navijač potrošač'. Profesionalni nogometni klubovi su promotori potrošačke kulture i često više nisu povezani s lokalnom zajednicom na način koji je prethodio komodifikaciji. Navijači su na ovaj proces reagirali raznoliko, posebice pripadnici navijačke supkulture. Do 1990-ih su se u sociologiji razvila tri dominantna pristupa istraživanju navijačke supkulture, a ona se razmatrala kao huliganizam (Crawford 2004; Cleland i Cashmore 2016). Taylor (1971) je razvio klasni pristup huliganizmu temeljen na društvenim i ekonomskim promjenama koje su utjecale na mlade 1960-ih, Marsh (1978) je razvio teoriju ritualizirane agresije, a Dunning i sur. (1988) utvrdili su da se među mladima u radničkoj klasi pojavila supkultura s vrijednostima koje negiraju postojeće društvene moralne standarde i opiru se društvenim institucijama. U okviru tih teorijskih tradicija provela su se i prva sociološka istraživanja domaće navijačke supkulture koncem 1980-ih (Buzov et al. 1989; Fanuko et al. 1991; Lalić 1993). No, od konca 1980-ih zbile su se globalne političke i ekonomske promjene. King (2010) smatra da se nogomet od tada transformirao u post-fordistički, deregulirani i transnacionalni ritual, a takav nogomet dovodi do reakcija navijačke supkulture koje su određene lokalnim ekonomskim, pravnim i kulturnim kontekstima (Kennedy i Kennedy 2012). Usprkos navedenim promjenama, ultrasi ne odustaju od svojih tradicija i supkulturnih rituala tijekom utakmica. Nash (2001) je utvrdio jasnu razliku između 'tradicionalnog navijača' i 'novog navijača', pri čemu je 'tradicionalni' okarakteriziran kao participativan i proaktivan, a 'novi' kao pasivni potrošač. Giulianotti (2002) je predložio razlikovanje četiri ideal-tipska pojma navijača na osnovi binarne opozicije 'vrućeg' i 'hladnog' te 'tradicije' i 'potrošnje' (supporter, follower, fan, flaneur). Pritom su za navijačku supkulturu karakteristični oni koje on naziva 'tradicionalnim' i 'vrućim' navijačima. Dakle, od konca 1990-ih u europskoj sociologiji se javljaju nove istraživačke perspektive u pristupu navijačkoj supkulturi, primarno određene korištenjem etnografske metode. Završio je 'rat paradigmi' u ovom području i metodološki pristup ovoj temi je primarno etnografski. Recentne studije ne dovode u pitanje važnost nasilja za pripadnike navijačke supkulture. Međutim, huliganizam je u znatnoj mjeri udaljen sa samih stadiona i vezan je uz razne prostore i situacije, često izvan neposrednoga nogometnog konteksta (Kossakowski 2017). Usprkos sve strožim zakonima o ponašanju navijača na sportskim natjecanjima, huliganske frakcije u okviru ultras supkulture i dalje spadaju među najodanije između svih ostalih tipova navijača. Pritom se dogodila i određena

---

Dunkerque. RFC de Liege mu to nije dopustio bez odštete, koju pak USL Dunkerque nije htio platiti. Bosman je stoga tužio RFC de Liege Europskomu sudu pravde, koji 15. prosinca 1995. presuđuje u Bosmanovu korist s obrazloženjem da se radi o kršenju prava slobodnoga kretanja radnika i da profesionalni nogometaš po isteku ugovora ima pravo prijeći u drugi klub bez odštete. Od tada su svi nogometaši zemalja članica EU dobili priliku promijeniti klub nakon isteka ugovora bez odštete.

transformacija u kolektivnom ponašanju aktera koja nadilazi okvire nogometa i sporta. Recentna etnografska istraživanja ultras supkulture ukazuju na rasprostranjen društveni aktivizam kao odgovor na hiperkomodifikaciju nogometa (Doidge 2015; Brandt i Hertel 2015). García i Welford (2015) su uočili da je suvremeno istraživačko pristupanje nogometnim navijačima uglavnom podijeljeno na dva područja: analizu angažmana i ponašanja navijača na makro razini te sociološke studije slučaja aktivizma novih generacija navijača i ultrasa na mikro razini, ponajprije osnivanja tzv. AMF klubova.² Zasebna tema je autorefleksija ultrasa o pripadnosti AMF pokretu (Numerato 2015). Riječ je o naglašeno heterogenoj i emocionalnoj zajednici, uspostavljenoj na vlastitim simbolima i diskursima koje čine habitus pojedinaca, uslijed čega se stvaraju socijalne veze i normativna struktura pa se navijačka supkultura može shvatiti kao višedimenzionalna sfera. AMF pokret mobilizira navijače s obzirom na sudbine vlastitih klubova i ekonomske i političke okolnosti u kojima funkcioniraju nogometne lige, a kao povod za navijačku mobilizaciju mogu se javljati i različite javne politike i zakoni koji se odnose na navijače u pojedinom kontekstu. Numerato (2015) smatra da su dva elementa ključna za uspostavu navijačkoga pokreta: 1) društvenost, afektivna odanost, rituali i strast u praksama nogometnih navijača; 2) jačanje osjećaja pripadnosti pokretu uslijed jačanja različitih oblika represije prema ultras supkulturi. Perasović i Mustapić (2017b) definiraju AMF pokret kao globalni heterogeni društveni pokret koji se sastoji od različitih aktera i metoda sukoba s centrima moći: jednostavnih simboličkih akcija poput slogana napisanih na zastavama, transparentima ili zidovima; bojkota, peticija, demonstracija, izravnih akcija i osnivanja posve novih nogometnih klubova na načelu 'jedan član, jedan glas'. Pokret postoji globalno, ali je uglavnom utjelovljen u lokalnim zajednicama i prvenstveno se fokusira na borbu protiv krute komodifikacije i različitih oblika kriminala i političke instrumentalizacije nogometa. AMF pokret je ujedno protivnik sve strožega i rigoroznijega sustava nadzora i kontrole navijačkih aktivnosti tijekom nogometnih utakmica na stadionima. Cleland i sur. (2018:163) ističu da se navijači u tom kontekstu mobiliziraju oko lokalnih pitanja vezanih uz njihov klub poput preuređenja stadiona, pitanja vlasništva ili promjene imena kluba. Između aktera postoji kontinuirana interakcija, suradnja i zajednička solidarnost, uključujući čak i one čija rivalstva imaju dugu tradiciju sukoba. Naravno, najradikalniji oblik društvenoga djelovanja navijača u okviru AMF pokreta predstavlja odustajanje od podrške i navijanja za svoj klub zbog marginalizacije navijača, odnosno nezadovoljstva pucanjem tradicionalnih spona u trokutu klub – navijači – lokalna zajednica. Pritom valja naglasiti da profesionalni klubovi u Europi već desetljećima imaju navijače i izvan svojih lokalnih zajednica te je za mnoge dvojbeno koliko se oni mogu smatrati autentičnim predstavnicima lokalnih zajednica (Mellor 1999). Za najmoćnije

---

² Against Modern Football!.

i najuspješnije 'super klubove' ionako nema dvojbe da su se profilirali u globalne brendove i korporacije s 'navijačima potrošačima' i njihovim udrugama na svim kontinentima (King 1998). Jedan od najpoznatijih primjera AMF klubova predstavlja osnivanje kluba FC United of Manchester 2005. koji su osnovali navijači Manchester Uniteda zbog prodaje većinskoga paketa dionica američkoj obitelji Glazer, ujedno vlasnicima NFL kluba Tampa Bay Buccaneers. Promjenu vlasničke strukture dio navijača doživio je kao okupaciju i otimačinu njihova kluba (Brown 2008; Porter 2008). Iste godine osnovan je i nogometni klub Austria Salzburg, nakon što navijači nisu uspjeli uvjeriti nove vlasnike, korporaciju Red Bull, da odustane od promjene imena, boja i grba (Kennedy 2013). Brojni su drugi primjeri osnivanja AMF klubova koje su osnivali navijači razočarani određenim zbivanjima u klubu i lokalnoj zajednici.³ Usprkos tomu, u odnosu na moć kapitala, utjecaj navijača na procese u modernom nogometu u klubovima najpopularnijih natjecanja je općenito marginalan, izuzev u Njemačkoj i u određenoj mjeri u Španjolskoj (Brown i Walsh 2000; Zheng i Garcia 2017). Hrvatski kontekst obilježen je međunarodnim uspjesima državne reprezentacije, kao i profesionalne lige bez globalnih zvijezda i 'superklubova' te izostankom moderne infrastrukture. Navijačka scena utemeljena je koncem 1970-ih i početkom 1980-ih. Rivalitete klubova pratili su i rivaliteti navijačkih skupina, nekada primarno hrvatskih i srpskih, no žestoki međusobni rivaliteti i povremeni nasilni sukobi bili su i ostali konstanta u odnosima hrvatskih ultras grupa. Hrvatski nogomet determiniran je socio-ekonomskim geometrijom koja svoje ishodište ima u ratu (1991. – 1995.), tranziciji te problemima tipičnim za postsocijalistička društva opterećena političkom korupcijom i klijentelizmom te nepovjerenjem građana u političke institucije. U razdoblju od uspostave hrvatske profesionalne lige o navijačkoj supkulturi su tek sporadično objavljivani radovi, bez ambicioznijih etnografskih istraživanja. Perasović i Mustapić (2013) konstatiraju da je u navedenom razdoblju došlo do potpunoga istraživačkog zatišja u hrvatskoj sociologiji kada se radi o nogometnim navijačima, ali da istovremeno dolazi i do 'etnografskoga preokreta' u međunarodnoj akademskoj zajednici. U skladu s tim trendovima, posljednjih se godina nekolicina sociologa i etnologa vratila empirijskim istraživanjima nogometnih navijača u Hrvatskoj. Predmet etnografskih istraživanja bili su Torcida (Perasović i Mustapić 2013, 2017a, 2017b), NK Zagreb 041 i White Angels (Hodges 2016a, 2016b, 2018; Jurković 2019) te navijači Dinama i BBB (Šantek i Vukušić 2016; Vukušić i Miošić 2018; Šantek 2018).⁴ Posebice valja istaknuti knjigu Andyja

---

³ Izdvojiti ćemo samo neke: AFC Wimbledon, 1874 Northwich F.C., Dorchester Town F.C., Newport (IOW) F. C., HFC Falke, Hapoel Katamon Jerusalem, A.S. Nordia Jerusalem, AKS ZŁY, KKS Wiara Lecha, NK Zagreb 041 itd.

⁴ Osim obnove empirijskih istraživanja i etnografske metode u ovom području valja spomenuti i pojavu drugih publikacija posljednjih godina koje teorijski i metodološki raznoliko pristupaju razmatranju uloge ultras supkulture u suvremenom hrvatskom društvu. Neke publikacije se

Hodgesa (2018), koja ima širinu, dubinu i sklonost detaljima omogućenu nasljeđem antropologije i etnologije, ali je istovremeno i jedina u Hrvatskoj, od rata do danas, koja sustavno, teorijski i empirijski dosljedno, prezentira sociološke aspekte društvenoga aktivizma navijačke supkulture, uglavnom na osnovi analize djelovanja grupe White Angels. Dakle, može se govoriti o obnavljanju značajnijega istraživačkog interesa za ultras supkulturu u Hrvatskoj, pa tako i za njihov društveni aktivizam u lokalnoj sredini i pripadnost AMF pokretu.

STIGMA I DRUŠTVENI KONTEKST

Odnos dominantne kulture i supkultura mladih bio je predmetom brojnih istraživanja. Individualna i kolektivna iskustva mladih u supkulturnim grupama obilježena su osjećajem nesigurnosti naspram društva, ali i jačanjem identiteta i osjećaja pripadnosti supkulturi (Cohen 1972; Hodkinson i Garland 2016). Brojni se radovi o supkulturama mladih koriste teorijom etiketiranja koja u fokusu ima društveno pridavanje značenja ponašanju mladih (Becker 1963). Važno je naglasiti da konstrukcija slike određenih skupina mladih kao devijantnih presudno ovisi o učestalosti i diskursu medijskoga izvještavanja. Reprodukcijska negativnih narativa i etiketa pokreće višestruki proces stigme određenih skupina mladih (Link i Phelan 2001). Brown (2011) je u svojoj analizi moralne panike oko heavy-metal i emo supkulturnoga stila pokazao kako mladi mogu koristiti vlastite mreže i medijske kanale za potvrdu vlastitoga identiteta i borbu protiv stigmatizacije. Goffman (1990:9) stigmom definira kao „situaciju pojedinca koji je diskvalificiran iz punog društvenog prihvatanja kao rezultat bilo koje osobine ili nepoželjne razlike koja je diskreditirajuća naspram mainstream društva“. Dakle, stigmatiziranje nije puki atribut, već posljedica socijalnih odnosa koji okružuju pojedinca ili skupinu. Tako je stigma po prirodi društveno ovisna, relacijska i kontekstualna. Goffmanova konceptualizacija stigme također uključuje svjesnost i nelagodu oko stigmatizirajućih atributa stigmatiziranih. Pritom je stigma usko vezana uz proces javnoga etiketiranja, a one pak proizlaze iz disbalansa različitih oblika moći između onih koji etiketiraju i skupine koja se etiketira (Link i Phelan 2001; Tyler i Slater 2018). Akumulacija društvene moći (ekonomske, političke, medijske itd.) očituje se u praksama etiketiranja i stigmatizacije mladih kao 'opasnih drugih'. Link i Phelan (2001:377), polazeći od Goffmana, definiraju stigmom na sljedeći način: „Stigma postoji kada se elementi označavanja, stereotipiziranja, razdvajanja, gubitka statusa i diskriminacije zajedno događaju u situaciji koja im to dopušta“. U Hrvatskoj su o stigmati-

---

bave specifičnim aspektima fenomena nogometnih navijača, primjerice Bilandžić i Leško (2019) razmatraju odnos navijača i nacionalne sigurnosti, koje su zbog naših istraživačkih ciljeva u ovom radu i ograničenosti prostorom izostavljene.

inspirativno pisali Hromatko i Matic (2008:79): „Nositi stigmatu danas može imati pozitivno značenje za pojedinca (Isusove rane), ali najčešće znači da, koristeći kršćansku metaforu, taj pojedinac nosi 'nevidljivi križ' socijalnog grijeha koji mu svojom težinom otežava funkcioniranje u društvu, a drugima pokazuje da ga treba izbjegavati (kako im ne bi natovarilo/la svoj križ), žaliti ili izložiti diskriminacijskom djelovanju.“ Jedan od ciljeva ove studije je istražiti iskustva i vlastite percepcije isključenosti mladih pripadnika ultras supkulture u lokalnoj zajednici, a koji su u konfliktu sa lokalnim i nacionalnim sportskim i političkim *establishmentom*. U našem fokusu je njihova percepcija etiketiranja i stigmatizacije, također i eventualnoga osjećaja nesigurnosti, kako u njihovom društvenom aktivizmu oko NK Varteks, tako i u svakodnevnom životu uopće. Naime, naše istraživanje bavi se skupinom mladih koji u svom djelovanju ulaze u konfliktne situacije s društvenim autoritetima i normama ponašanja. Uslijed etiketa i različitih oblika institucionalnoga pritiska na osobe koje se uključuju u takav oblik aktivizma, stvara se percepcija ovih mladih ljudi u lokalnoj zajednici kao (potencijalno) devijantnih, a time se nalaze i pod posebnim povećalom djelovanja represivnih institucija. Dakle, postavlja se pitanje, osjećaju li ovi mladi stigmatu i kako u skladu s tom definicijom situacije individualno i kolektivno reagiraju, odnosno kako gledaju na društvo i njegove institucije, napose one sportske koje su ključne za djelovanje nogometnoga kluba u kojem realiziraju svoj društveni aktivizam. Kako bi prikladno analizirali prikupljenu empirijsku građu, nužno je ukratko objasniti hrvatski nogometni kontekst u okviru kojega djeluju mladi u Varaždinu gdje smo provodili istraživanje.

Hrvatsko društvo u posljednja tri desetljeća prolazi kroz modernizacijske procese u okolnostima ekspanzije nove potrošačke kulture (Stanić 2010) i dominacije ortačkoga kapitalizma (Franičević 2002), opterećenoga različitim oblicima kriminala u političkom sustavu. Švarc i Lažnjak (2017) su utvrdile da klijentelizam i korupcija, razvijeni u navedenom razdoblju, imaju ključnu ulogu u pojavnosti postojećih gospodarskih problema u Hrvatskoj. Dakle, mladi u Hrvatskoj prolaze proces osobnoga sazrijevanja i preuzimanja društvenih uloga upravo u nestabilnom socioekonomskom kontekstu. Postojeći društveni i politički procesi imali su presudan utjecaj da se mlade osobe otuđe od politike i imaju sve veće nepovjerenje u političke institucije (Franc et al. 2018), koje je posebno naglašeno u ultras supkulturi koja pritom policiju percipira kao politički instrumentalizirani alat koji služi za održavanje postojećih odnosa u društvu (Perasović i Mustapić 2013). Budući da nogometne institucije u Hrvatskoj, kao i pojedine klubove, vode ujedno istaknuti članovi političkih stranaka i osobe s (ne)pravomoćnim presudama za kaznena djela, animozitet i nepovjerenje navijača je itekako naglašeno. Politički i ekonomski *establishment* u pojedinim supkulturama mladih vidi prijetnju, prvenstveno simboličku, što je posebice naglašeno kroz proteklo desetljeće. No, još tijekom 1990-ih, pripadnike navijačke supkulture, ponajprije BBB, politički *establishment* i većina

medija, tada gotovo isključivo u državnom vlasništvu, etiketirali su kao nasilnike, 'jugonostalgičare' i 'anti-državne elemente' (Vrcan 2003). Prva Hrvatska nogometna liga od svoga utemeljenja 1992. često je mijenjala svoj format. U svojoj prvoj sezoni činili su ju dotadašnji savezni prvoligaši (HAŠK Građanski, Hajduk, Rijeka i Osijek) i drugoligaši (Zagreb, Šibenik, Cibalia i GOŠK Jug) te niželigaši (Inker, Istra, Varteks i Zadar). U sezonama koje su slijedile brojnim klubovima su zbog financijskih teškoća slijedile amaterizacija i/ili stečaj.⁵ Svi su prethodno u znatnoj mjeri financijski ovisili o lokalnoj samoupravi i/ili sponzorstvima tvrtki u državnom vlasništvu. Politika, lokalna i nacionalna, imala je veliki utjecaj nad njihovim upravljanjem, baš kao i u razdoblju socijalizma (Mills 2019). Brojne su afere od 1992. obilježile nogomet u Hrvatskoj, posebice niz sudskih procesa u posljednjem desetljeću. Među ostalima, ističu se šestogodišnji sudski proces za 'pošteno suđenje', koji je 2017. okončan pravomoćnim presudama i zatvorskim kaznama nekolicini visokih dužnosnika HNS-a, a u Zagrebu je 2015. uhićen Zdravko Mamić, koji pravomoćnu presudu Vrhovnoga suda čeka u bijegu. Njegovi suoptuženici s nepravomoćnim presudama i dalje vrše svoje funkcije u hrvatskom nogometu. Za razumijevanje konteksta i djelovanje pripadnika ultras supkulture u Varaždinu, od iznimne je važnosti istaknuti 'afere ofsajd'. Zbog sumnji na namještanje prvoligaških utakmica 2010. uhićene su 22 osobe, od čega ih se sedam nagodilo s USKOK-om prije suđenja, a ostali su iduće godine nepravomoćno osuđeni na Županijskom sudu u Zagrebu, što je Vrhovni sud potvrdio 2014. Među osuđenima su bili igrači NK Varteks Andrija Balajić (sedam mjeseci zatvora), Miljenko Mumlek (sedam mjeseci zatvora) i Zoran Ivančić (osam mjeseci uvjetno na rok kušnje od dvije godine). Upravo je 'afera ofsajd' bila poticaj da ultras grupa White Stones osim organiziranoga navijanja na tribinama počne djelovati i kao društveni akter s ciljem rješavanja nagomilanih problema u NK Varteksu, a koji su uključivali i optužbe za namještanje utakmica. Za razumijevanje ključnih odrednica današnjega konteksta potrebno je naznačiti nekoliko povijesnih činjenica o NK Varteks. Varaždin, prema popisu stanovništva iz 2011., ima 47,000 stanovnika. NK Slavija, osnovana 1931., obnavlja svoj rad 1945. kao NK Tekstilac. Najveća tvornica tekstila i odjeće u Hrvatskoj postaje glavni sponzor kluba, koji od 1958. nosi ime NK Varteks. Do 1991. i raspada Jugoslavije klub je najčešće boravio u trećem rangu natjecanja, a najveći uspjeh bilježi 1961. ulaskom u finale jugoslavenskoga kupa. Od 1992. klub postaje članom 1. Hrvatske nogometne lige gdje su mu najveći uspjesi tri treća mjesta i šest sudjelovanja u finalu kupa. Najveći uspjeh u međunarodnim natjecanjima bilo je četvrtfinale Kupa pobjednika kupova 1999. Navijačka skupina White Stones osnovana

---

⁵ Ove je sezone zbog višegodišnjega gomilanja dugova u stečaj otišao NK Zadar i pridružio se poduljem popisu bivših prvoligaša s istom sudbinom poput Kamen Ingrada iz Velike, Mladosti iz Suhopolja, Neretve iz Metkovića, Karlovca, Čakovca itd.

je 1990. godine, a njezinu osnivačku jezgru činili su bivši lokalni BBB-i. NK Varteksom svih tih godina upravljaju istaknuti politički dužnosnici i gospodarstvenici. Uslijed višegodišnjih financijskih teškoća uprava je 2010. odlučila preimenovati klub u NK Varaždin. Zbog toga i zbog sudjelovanja pojedinih igrača Varteksa u ' aferi ofsajd', White Stones su organizirali bojkote utakmica, proteste i različite akcije u nastojanju da klub nastavi postojati pod imenom Varteks i da posluje u skladu sa zakonom. Konačno, White Stonesi i drugi razočarani navijači Varteksa osnivaju 29. travnja 2011. novi klub sa starim imenom NK Varteks. Klub je krenuo od najnižega ranga natjecanja i funkcionira po 'socios' modelu 'jedan član – jedan glas'. Klub se primarno financira članarinama, donacijama i sponzorstvima manjih tvrtki i obrtnika.

CILJEVI I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U ovom radu koristimo se podatcima prikupljenima u okviru provedbe međunarodnoga znanstvenog projekta PROMISE koji se odvijao od 2016 do 2019.⁶ Opći cilj projekta bio je istražiti ulogu mladih u oblikovanju društva, ponajprije utvrditi načine kako se negativne reakcije mladih na zbivanja u svom lokalnom i nacionalnom okružju mogu oblikovati u pozitivna društvena postignuća. Projekt je, među ostalim, uključivao i 22 etnografske studije mladih, od čega su dvije realizirane u Hrvatskoj, a jedna se odnosila na mlade u Varaždinu. Ciljevi ovoga rada su utvrđivanje ključnih razloga i okolnosti u kojima su mladi svojim aktivizmom doveli do osnivanja NK Varteks, percepcije svoga kluba naprema sličnim primjerima u EU te (ne)postojanje isključenosti i stigmatizacije ove skupine mladih u lokalnoj zajednici. Dakle, populaciju ovoga istraživanje čine mladi članovi NK Varteks Varaždin i pripadnici ultras grupe White Stones. Koristili smo etnografsku metodu koja je uključivala opsežne dnevničke zapise te pred kraj terenskoga istraživanja provedbu 25 polu-strukturiranih intervjua. Uzorak su činile dvije žene i 23 muškarca. U istraživačkom fokusu su mladi od 16 do 26 godina, ali je zbog specifičnosti ultras supkulture u uzorak uključeno i šest ispitanika u dobi od 26 do 30 te četiri ispitanika starija od 30 godina. Pri odabiru ispitanika vodili smo računa i o zastupljenosti svih značajnijih podgrupa White Stonesa, nastojeći uključiti predstavnike različitih generacija i kvartova. Kontakt s ljudima okupljenim oko NK Varteks postojao je i prije početka ovoga istraživanja. Oba autora su svojevremeno bili sveučilišni profesori osobi koja je jako aktivna u radu kluba. On nam je na početku istraživanja omogućio

---

⁶ Projekt je financiran sredstvima Programa za istraživanje i inovacije EU H2020 (Grant Agreement No. 693221). Projekt je osim u Hrvatskoj, realiziran u Italiji, Španjolskoj, Portugalu, Ujedinjenom Kraljevstvu, Njemačkoj, Finskoj, Estoniji, Rusiji i Slovačkoj.

upoznavanje s nekoliko grupa mlađih aktera u klubu i na tribini. Šikić Mićanović i sur. (2020) ističu da su etnografska istraživanja karakterizirana uranjanjem, refleksivnošću i odnosom prema predmetu istraživanja koji mogu biti nepredvidljivi i nekontrolirani, stvarajući širok raspon emocionalnih reakcija. I mi smo kroz terensko istraživanje bez dvojbe prošli kroz slična iskustva s ispitanicima, a ona su definitivno imala utjecaj na relativno brz i iskren osjećaj prihvaćanja istraživača u ultras grupi. Terensko istraživanje smo započeli s dolascima u Varaždin i druženjem s navijačima u rujnu 2016. Od tada pa do siječnja 2018. skupili smo 53 dnevnička zapisa, od čega se 21 odnosi na domaće i gostujuće utakmice NK Varteks i na kojima smo bili zajedno s White Stonesima. NK Varteks se tijekom istraživanja u prvoj sezoni natjecao u četvrtom, a sljedeću u trećem razredu hrvatskoga nogometa. Ostali dnevnički zapisi odnose se na različite oblike socijalizacije s navijačima u Varaždinu. Na terenu smo ukupno proveli 94 dana, a opseg dnevničkih zapisa iznosi 52,000 riječi. Većina pripadnika White Stonesa doživljavala nas je primarno kao navijače Hajduka pa tek onda kao sociologe, bez obzira što smo svakoga od njih upoznali s istraživanjem i našom ulogom u tome. Zbog toga su nas ispitanici često nazivali 'tovarima',⁷ što smo mi prihvatili kao prijateljsku šalu i osnaživanje prihvaćanja. Svaki dolazak u Varaždin širio je krug poznanstava i stjecanje povjerenja. S vremenom smo shvatili suptilne razlike u mjestima na kojima se okupljaju pojedini ispitanici, doznali za njihove međusobne odnose i razumjeli složenu sliku generacijskih, kvartovskih i drugih razlika. S obzirom na našu dob (40 i 54) u razdoblju istraživanja, nije bilo jednostavno ući u neformalne grupe mlađih punoljetnika, ali u tim situacijama nam je jako pomogao jedan ispitanik (Éminence grise) budući da je on postao svojevrsnom integrativnom točkom između mlađih i starijih članova White Stonesa. S obzirom na prostorna ograničenja i ciljeve ovoga rada u kojem smo fokusirani na autorefleksiju ispitanika i odgovore na konkretna pitanja, koristit ćemo se pretežno analizom podataka prikupljenih u intervjuima, dok su u dnevničkim zapisima uglavnom opisi konkretnih situacija i međusobnih odnosa ispitanika. U provedbi intervjua koristili smo se polu-strukturiranim upitnikom, koji je imao četiri tematske cjeline: *Varteks, HNS i moderni nogomet; White Stones i svijet navijača; svakodnevica i odnos prema drugim supkulturama mlađih; političko-historijski kontekst, stavovi, svjetonazor i aktivizam*. Intervjui su realizirani u studenom i prosincu 2018. Snimani su, transkribirani i analizirani softverom Nvivo 9.2. Najkraći intervju je trajao 40, a najduži 230 minuta, a većina od oko 80 do 90 minuta. Intervjui su realizirani u mirnoj atmosferi ispitanikovih kuća ili stanova, s izuzetkom četiri intervjua koja su vođena u hotelskoj sobi. S obzirom na nepovjerenje ispitanika prema policiji, institucijama, simbolima, obilježjima i birokratskim procedurama, odustali smo od pisanoga oblika dopuštenja za

---

⁷ U hrvatskom navijačkom žargonu tovar je pogrđan naziv za pripadnike Torcide.

sudjelovanje u istraživanju i oslonili smo se na verbalni oblik. Ispitanici su sami odabrali svoje pseudonime i bili su upoznati s našim postupcima anonimizacije.

NALAZI ISTRAŽIVANJA

U jugoslavenskom su razdoblju varaždinski ljubitelji nogometa bili većinom navijači Dinama. Ulaskom Varteksa u prvu hrvatsku ligu 1992. igrači postaju lokalni heroji. Žilac, kao i mnogi drugi, najviše se divio domaćem dečku, 'fantazisti' Miljenku Mumleku, kojega je 1990-ih doživljavao na sljedeći način: „Sjećam se Mumleka, ko klinac, dok sam treniral i hodao na utakmice, i on dok je prešao pokraj mene ko da je prešao ne znam ko, Ibrahimović il tak nekaj.“ Naši su ispitanici u pravilu uz starijega člana obitelji počeli ići na utakmice na 'zapadnu' tribinu. Bili su prva generacija navijača Varteksa koje nije zanimala emocija starijih članova obitelji prema Dinamu. Dakle, Varteks je njihova prva i jedina navijačka ljubav. Ključna osoba u usponu kluba 'zlatnih 1990-ih', slažu se ispitanici, bio je predsjednik Anđelko Herjavec.

„Meni je to sve krenulo k vragu dok je Đelac poginul, samo se nije tolko pisalo i pričalo o tome, mislim kolko sam ja to sve popratil. Iskreno, bilo je možda i prije toga, al nije se pisalo, nije se govorilo jer je Đelac uvek uspel to nekak zvleči, a sad, Đelac je poginul, došli su neki novi ljudi i sve je krenulo nizbrdo.“ (Đoko)

Drugi ključni trenutak posrnuća 'staroga' Varteksa smatra se 'afera ofsajd'. Navijači su se razočarali igračima u statusu 'legendi kluba', a koji su bili uključeni u navedeni događaj. Rex sublimira kako sada White Stonesi vide dotadašnje idole: „Pa ja bi rekel da su to ono lokalni šerifi, propale zvijezde, koje nisu nigde zvijezde, samo su u svojoj glavi, možda u Varaždinu zvijezde, kaj se tiče nogometaša.“ Slično razmišljaju i ostali ispitanici. Tu vrstu razočaranja Random naziva 'rušenjem snova' i 'izdajom'.

„To je bilo najveće naše razočaranje. U nekoga vjeruješ, za nekoga pjesme delaš, dižeš ga u nebasa, tipa Mumleka koji je z nama na Korzu na prosvjedu bil uz nas i plakal se tam, kunul se da ne namešta tekme, fakat je bil igračina kaj se tiče Varteksa, ne, ili ovaj Balaić, (*psovka). Imaš baš neke igrače za koje se više vežeš i onda ti oni u biti zabiju nož u leđa.“ (JK47)

Većini ispitanika koji su tada bili aktivni ultrasi taj trenutak bio je znak za uzbunu i okidač za kolektivno djelovanje ili potpuno povlačenje iz svijeta nogometa. Namještanja utakmica, uz promjenu imena i gomilanja dugova koji su klub vodili u stečaj, potakle su dio navijača na osnivanje novoga kluba sa starim imenom – NK

Varteks. Ispitanici ističu razočaranje lokalnim novinarima i varaždinskim lokalnim dužnosnicima koji o neugodnim klupskim temama nisu kritički javno istupali. Naprotiv, u susretima s navijačima pravdali su igrače koji su namještali utakmice zbog činjenice da dugo nisu dobivali plaće. Niska razina povjerenja ispitanika u institucije tada je maksimalno narasla. Klub je nastavio natjecanje pod imenom NK Varaždin kao da se ništa važno ne događa, dok stečaj nije postao neminovan. Razočaranje White Stonesa u tadašnji klub pretvorilo se u snagu i odlučnost za djelovanje i osnivanje vlastitoga kluba po 'socios modelu'.

„Ti si jednostavno moral krenut nekim drugim putem. Mi smo onda 2011-e kao navijači odradili još tu skupštinu starog kluba di smo očekivali da se bude vratilo ime, jer je prošlo godinu dana i niš se nije dogodilo. Znači ime su promijenili, financijska situacija se nije popravila, bilo je još sve gore i mi smo na skupštini opet dali zahtjev, predložili smo da se opet razmatra točka o promjeni i vraćanju imena, ne. I onda nam je predsjednik kluba gospodin Horvat odgovoril da mu ne pada na pamet s nama o tome raspravljat, ne. I tak je ta priča završila, mi smo onda skupštinu napustili i par dana poslije izašli u javnost da osnivamo navijački klub NK Varteks.“ (Kapelnik)

Osnivačka skupština NK Varteksa održana je 29. svibnja 2011. Oko 60 ljudi odlučilo je tada krenuti novim i neizvjesnim putem, uz staro ime, na novim osnovama. Jedan od osnivača, 1990., naglašava da nisu samo White Stonesi osnovali novi Varteks, već su važan doprinos dali i navijači 'sa zapadne tribine' iz Udruge prijatelja NK Varteks: „U današnjoj upravi kluba NK Varteks, tu je u biti pola pola nekakva raspodjela Stonesa i Udruga prijatelja NK Varteks, koji su normalni navijači bili, koji su to podržali.“ Osnutak kluba nije bio samo jednokratni simbolički čin, nego početak jednoga dugog i mukotrpnoga posla. Bio je to šok i suočavanje s novom zbiljom za ljude navikle na prvoligaške terene. Èminence gris je bio među njima:

„Bil je prvi trening 2011., selekcija na tom igralištu u Jalkovcu koje je tad izgledalo ko da si došo na pašnjak, koda su konji – kaj je najbolje konji jesu tam prije imali ispašu. Dođeš iz prve lige, znači kak bi se reklo iz nekih Pula, gostovanja i svega toga kaj mi zovemo 'pašnjaci', ti dođeš na pravi pašnjak čovječe, dođeš na igralište koje nema ogradu. To su bili početni problemi s kojima smo se suočili čim se osnoval klub. Nit je nama ko dal stadion, nit nam je dal nekaj, neg smo morali baš sve sami doslovno od nule.“

Osim osnivača koji su zasukali rukave i uložili jako puno svoga truda i novaca, volontirali, davali svoj maksimum u jednom novom važnom životnom projektu koji su započeli, postojali su i drugi, danas aktivni navijači, koji su tada bili skeptični prema

osnivanju novoga kluba. Neki su čak smatrali da je to izdaja pravoga kluba koji će se možda nekako konsolidirati i vratiti.

„Ispočetka sam bil onak, kao pa ne, pa daj, pa kaj ti je, pa to je praktički izdaja kluba, ovo ono, sim tam bla bla bla, i već se osnovao Varteks, a još jedno dugo vreme ja nisam mogel to, kak se zove, znaš – prekosati, ne. Nije mi to jednostavno bil onaj Varteks. Al s vremenom kad sam videl kolko nas napadaju i ko nas napada, ovo sad već je to. Ovo je sad već skoro onaj stari Varteks.“ (Wild Boys)

Ipak, mnogi su znali za slične uspješne primjere AMF klubova po 'socios modelu' u Europi, a neki su i imali kontakte s njihovim ultrasima u inozemstvu. Bez obzira što su neki navijači znali za FCUM i slične klubove, bili su skeptični o sudbini svoga kluba u lokalnoj zajednici.

„Znal sam za FCUM, ali nisam vjeroval da bu to tu prošlo, ni u krajnoj liniji. Znači, to je baš ono, još si čak i mlad, znaš ono, ak ne kužiš stvari, sve ti je to cool, ali kak vrijeme protiče sve ti je, ono, čak nisam ni prvu godinu, ni drugu godinu osnivanja Varteksa, novoga Varteksa skužil kolko je to u biti jaka stvar, dok ono, nisam nemam pojma, skoncentriral se malo i popratil žešće, dok skužiš da ti imaš ono, mlađe uza se, znači tu je ono dvjesto-tristo klinci tu kola, tu imaš, nemam pojma, sve živo, imaš znači jedan član – jedan glas, sve je transparentno nutra, nije sad da se pare dobivaju, nije znači da neko tovari sebi u džep nego sve se zna. Točno kak treba biti klub.“ (Rex)

Ključni segment za stabilnost kluba u početnoj fazi bilo je volontiranje i doprinos klubu starijih članova White Stonesa. Paralelno s tim ide okupljanje novih mladih ultrasa uz starije generacije i želja za organiziranim navijanjem. Reduciranost resursa i trajna borba za osiguranje minimuma finansijskih sredstava kako bi klub normalno funkcionirao, dodatno je zaoštrila jasan stav prema novčanim iznosima koji kontinuirano rastu u profesionalnom nogometu. Ispitanici imaju izrazito negativan stav prema komodifikaciji međunarodnoga nogometa.

„A kaj ovo danas, niš, to više nema veze, po mojem, z nogometom, ne. Kad gledaš taj Arsenal i taj novi stadion di je 30 – 40 % tih ljudi na stadionu su turisti u biti. Nema to nekog smisla kad gledaš, prvi red i svi fotoparate, kamere, snimaju, slikaju, jebote po kaj si došel? Ne znam, zgubil je, taj veliki nogomet je zgubil smisel, ne. Sve se vrti oko love i mafije, ne?“ (Walker)

Slično tomu gledaju i na hrvatski profesionalni nogomet. Izrazito su negativni i

kritični prema devijacijama koje se jako dugo odvijaju, posebice utjecajima Zdravka Mamića i njegovih suradnika. To je razlog zbog kojega White Stones u zadnje vrijeme u znak protesta organizirano nisu išli na utakmice reprezentacije.

„Koliko mi je prije bila repka draga onda mi je jedan period, onak, bio sam neutralan, ali bi mi bilo drago kad bi zabili znači. A sad je došlo do toga da nisam neutralan, nego hoću da izgube, jer jednostavno nadam se, nije da vjerujem, nego nadam se da to možda može promijeniti neke stvari, smanjiti dotok novca, pa da se ti ljudi međusobno jedni druge pojedu, recimo to tak.“ (What ever)

Dakle reprezentacija je također 'agent konflikta'. To je jedan od klasičnih primjera u kojima dolazi do potpunoga nerazumijevanja mainstream hrvatskoga društva i ultrasa. Za 'obične navijače' reprezentacija je simbol nečega dobrog i uspješnog, ali za ultras uspješnost nije važna kad su čelni ljudi u hrvatskom nogometu akteri velikih afera. Ghetto boys ističe da je 'veliki domoljub', ali i drži da je HNS-u u interesu da ultrasi odustanu od reprezentacije, „oni hoćeju da nas maknu, da dojde tisuće ljudi sa selfie štapovima i da ne bude ničega“. Ovaj ispitanik, kao i mnogi drugi, ovakvu situaciju smatra neizdrživom.

„Ja bi da idemo tam na Markov trg ili di je HNS. Da dojde pet hiljada ljudi je dosta. Ali kad vidiš da ih vlast i sve štiti, da su jači od države, da ovaj Mamić može govoriti ministrima sve, niko mu ništ nemre. Predsjednici plaća rođendane i to, ono, ne. Najrađe bi da dojdemo tam svi u tu kuću hrvatskog nogometa i revolucija. One sve papire im tam spaliti ono na starinski način, ko Ceauşescua kad su rušili. Dobro, to sad pretjerujem ali jebi ga.“ (Ghetto boys)

Ideje AMF pokreta se kao dio identiteta i oblik otpora trendovima u profesionalnom nogometu dijelom eksplicitno izražavaju. Ipak, češće su među ispitanicima iskazane kao implicitni skup senzibiliteta, kojima se ukazuje na otpor dominaciji novca na globalnom i lokalnom nivou. U hrvatskom nogometu nisu prisutne velike korporacije i globalni tajkuni, ali jesu sljedbenici i simbolički predstavnici toga svijeta, koji u našem društvu ujedno uključuje kriminal i korupciju. Na pitanje što je za njih AMF, Walker odgovara: *Against modern football – to smo mi.*

„Prije tjedan dana sam imal raspravu z nekim ljudima, duplo starijim od mene. I njima objašnjavam da sad ovaj Varaždin igra z Barcelonom, nema šanse da bum ja došel pogledat tu utakmicu da mi daju kartu zabadava. I ne mreš ti to njima objasniti zakaj ne bi došel gledat Barcelonu. Ne da ne bum došel gledat Barcelonu nego iz principa ne bum došel zbog ljudi koji sjede u ovom NK Varaždinu i jednostavno može igrati Barca, Manchester, bilo ko, ja

se tam pojavil ne bum. Nema šanse. Daj mi tu Varteks i Zelengaj ili Rudar 47 i bum došel tu, podružil se z ekipom, odnavijal si, popil pivu i to je to.“ (Đoko)

Navedeno snažno iskazuje identifikaciju ne samo s NK Varteksom, već i očitovanje jasnih AMF principa. Brojne su bile slične izjave. Njima je očitovano da se NK Varaždin smatra dijelom modernoga nogometa i pratećih devijacija koje su karakteristične za hrvatski kontekst. Stoga su ponosni na činjenicu da je klub zaživio i ima snažnu podršku dijela Varaždinaca, kao i naselja u okolici. Na pitanje što je najvažnije za identitet White Stonesa Malac1 odgovara: „Najviše to što smo osnovali i imamo svoj klub.“ Za Dravu je navijački klub ujedno i simbol borbe protiv HNS-a kao simbola modernoga nogometa: „Samim djelovanjem kontra HNS-a, Stonesi i Varteks koji se bori s politikom, jasno smo dali do znanja o čemu se tu radi.“ Uloga obilježenih autsajdera, jedine ultras grupe u niželigaškom nogometu ovoga dijela Hrvatske, kao i prvoga AMF kluba u Hrvatskoj, za posljedice ima niz kontinuiranih konflikta u kojima se nalaze. Ispitanici ključnim agentima konflikta smatraju HNS, policiju i lokalni *establishment*. Konflikt s predstavnicima agenta konflikta za ispitanike je neizbježan kao posljedica činjenice da je klub potpuno drugačiji od svih u svom rangu koji se financiraju primarno sredstvima jedinica lokalne samouprave, odnosno ovise o volji lokalnih političara. Uz već postojeće 'agente konflikta', tijekom provedbe istraživanja značajnu ulogu dobili su ljudi okupljeni oko NK Varaždin, koji je od 2019. opet prvoligaš, a dio klupskih struktura su bili i akteri 'afere ofsajd'. Tijekom provedbe intervju na izmaku 2017. trener hrvatske reprezentacije postao je Zlatko Dalić, bivši igrač Varteksa, kojega ispitanici doživljavaju ključnim čovjekom NK Varaždin. Budući da je medijski predstavljan kao 'spasitelj repke', to je dodatno zaoštrilo napete stavove ispitanika o položaju Varteksa u lokalnoj zajednici naprema NK Varaždinu. Dakle, HNS, reprezentacija i NK Varaždin su međusobno povezani 'agenti konflikta' i tvore zapravo jedan osnovni referentni okvir nogometa u Varaždinu i Hrvatskoj. Ispitanicima su to simboli okruženja u kojem djeluje NK Varteks. Najmlađi ispitanik, Mali narkoman, razmišljanje o NK Varaždinu sveo je na jedan pojam – novac: „Moje mišljenje za NK Varaždin je da je to sve novac. Da oni ne igraju nogomet radi ljubavi kao u Varteksu, nego da je to sve radi novca.“ Često ni njihovi stariji ukućani koji vole nogomet ne mogu shvatiti položaj i ciljeve djelovanja NK Varteks. Ne čudi što ispitanici rad kluba vide kao borbu za goli opstanak u 'neprijateljskom okruženju' pa tako i objašnjavaju znatno slabiju posjetu naprema NK Varaždinu koji igra na starom prvoligaškom stadionu, za razliku od njihovih domaćih igrališta tijekom provedbe istraživanja u Jalkovcu i stadiona NK Sloga.

„Ljudi ideju tam jednostavno di ima više ljudi i onda tak, više njih ode na Varaždin pa vidiju, možda veća liga, možda bolji nogomet il nekaj, i jednostavno im nije važno to poštenje i to za kaj se mi borimo i kaj smo

osnovali. Nek jednostavno odeju tam kam ide većina. Ne briga me. Za nas ionak misle kak smo pijanci, klošari, rade gluposti same, pa kaj bumo tam. Nisu informirani, vide to kaj čitaju. I tam onda otideju.“ (Tuljan)

Tijekom odlaska na 21 utakmicu u dvije sezone, osvjedočili smo se situacijama u kojima policija primjenjuje represivne mjere prema ultrasima, dok s druge strane ne sankcionira istovjetno ponašanje 'običnih' navijača. Jedan od naših prvih dnevničkih zapisa u ovom istraživanju odnosi se na utakmicu 4. lige u Slakovcima (listopad, 2016.) gdje je već sama brojnost i prisutnost policije izazivala čuđenje.

„Mirni seoski ambijent s domaćinima raspoloženima za zajedničko piće i prijateljski odnos, bez ikakve domaće organizirane navijačke grupe i bez ikakve netrpeljivosti ili neprijateljstva, samo je cijelu situaciju učinio grotesknom i nadrealnom. Pred utakmicu nekoliko kombija specijalne policije zaustavili su kolonu vozila s White Stonesima i ponašali se kao da su u ambijentu 'utakmice visokog rizika'. Nakon utakmice su tražili testiranje navijača Varteksa na alkohol, za razliku od domaćih navijača. Privedena su tri ili četiri momka i prevezeni u PU Čakovec. Apsurd je bio tim veći jer se neposredno do tribine neometano prodavalo pivo uz nadzor policije, što je samo jedan mali primjer proizvoljnosti i selektivnosti lokalne policije prema navijačima Varteksa.“ (Dnevnički zapis Slakovec – Varteks, 22. listopada 2016.)

Navedeni konfliktni agenti i situacije u kojima se nalaze mladi ultrasi, ujedno aktivisti udruženi oko AMF kluba, s vremenom vode do pozicije etiketiranih u lokalnoj zajednici. Ispitanici smatraju da mladi općenito imaju neodgovarajući položaj i ulogu u Varaždinu. Također, drže da starije generacije svjesne ovoga problema nisu sklone podržati aktivizam, pa čak ni benigne iskaze nezadovoljstva. Pripadnici White Stonesa to često ističu kao glavni razlog zašto lokalni *establishment* može podržavati NK Varaždin kao uzoran gradski klub, a s druge strane NK Varteks nosi stigmatu 'huliganskog kluba'.

„Mislim da u Varaždinu svi idu nekom linijom lakšeg otpora. Niko se ne bi za niš borio. U biti ko i u cijeloj Hrvatskoj, svi bi samo iz fotelje promatrali kak neko drugi rješava njihove probleme. Mislim da su navijači ostali jedina nazovimo supkultura koja nije uništena. Mislim, ne da nije uništena, nego su sve druge na tankim granama. Mi smo jedini koji se borimo protiv nečega.“ (Random)

Najmlađi ispitanici rijetko napominju da imaju loša iskustva s nastavnicima zbog svog ultras identiteta. Loša iskustva vezuju primarno uz utakmice i policiju. Međutim,

nešto stariji često se na poslu sreću s osudama zbog nerazumijevanje ciljeva i djelovanja NK Varteks.

„Ja zbog posla idem po kojekakvim firmama, razgovaram s kojekakvim ljudima. I ti ljudi prate nogomet, pa i s njima diskutiram. Pa ti oni govore, pa ti govore tvoji kolege u firmi, pa ti govore doma, pa ti govore susedi, pa ti govori od prijatelja prijatelj, mislim. Razmete o čemu govorim, ne. Znači to su konflikti praktički gdi si ti, da l ulaziš s nekim u raspravu il ne.“ (Serviam)

Usprkos brojnim problemima, većina ispitanika voli život u Varaždinu i tu vidi svoju budućnost, bez obzira na poteškoće. Dok obitelj za dio mlađih može biti mjesto konflikta i nerazumijevanja, kod dobroga dijela ljudi zasnivanje vlastite obitelji predstavlja temelj i poželjni cilj, a mnogi su intervjuirani navijači generacijski bliski takvom razmišljanju. Ovako razmišlja Drava: „Tu bi ja želio ostati. A sad kak će bit, ne znam. Jer jebemu mater, obitelj je ono kaj te drži na okupu, kad to ode u kurac, čemu onda sve ostalo. Čemu sve ostalo onda.“

ZAKLJUČAK

U sociološkoj literaturi se navijačkoj supkulturi do konca prošloga stoljeća primarno pristupalo kao devijantima. Danas je, dijelom zbog komodifikacije nogometa i nastanka brojnih oblika navijačkoga društvenog aktivizma ta perspektiva izmijenjena. U brojnim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, nogomet je izrazito važan dio društvene zbilje. Aktivnosti pripadnika ultras supkulture snažno utječu na njihov status i društvene odnose u različitim institucijama poput obitelji, škole, fakulteta, posla itd. Stoga je razumljivo da su ultrasi i volonteri NK Varteks proteklih godina nailazili na etikete, barijere i različite probleme u djelovanju kluba, a neki od njih i u svom svakodnevnom životu. To je razlog zašto smo se u okviru projekta PROMISE, kojega je opći cilj bio utvrditi načine kako se negativne reakcije mladih na zbivanja u svom lokalnom okružju mogu oblikovati u pozitivna društvena postignuća, odlučili za etnografsko istraživanje nogometnih navijača u Varaždinu. Za potrebe ovoga rada definirali smo tri ključna istraživačka cilja: 1) utvrditi razloge i okolnosti u kojima su navijači osnovali NK Varteks; 2) utvrditi percepcije vlastitoga kluba naspram sličnih primjera u Europi; 3) utvrditi samoprocjenu isključenosti i stigmatizacije ove grupe mladih u lokalnoj zajednici.

U skladu s prvim ciljem, ključni nalazi istraživanja pokazuju da je nezadovoljstvo promjenom imena, aferama i financijskim krahom kluba za koji su iskreno navijali, bio ključni mobilizacijski faktor aktivizma navijača i osnivanja NK Varteks. Inzistiranje na transparentnosti i vrijednostima koje odudaraju od pristupa nogometnom klubu

kao simbolu potrošačke kulture doveli su do uspostave NK Varteks na temeljima demokratskih principa '1 član – 1 glas'. Tako je iz okrilja ultras supkulture i uz podršku drugih navijača prethodnoga NK Varteks nastao prvi AMF klub u Hrvatskoj. S obzirom da je u europskom kontekstu otpor komercijalizaciji i komodifikaciji nogometa ključni čimbenik u mobilizaciji navijača pri osnivanju AMF klubova, otpor komercijalizaciji nogometa među ispitanicima u Varaždinu često je prisutan prvenstveno implicitno. Kao takav, on nesumnjivo predstavlja dio širega senzibiliteta europskih ultrasa, ali otpor pojavama kriminala i korupcije u hrvatskom nogometu jest eksplicitni i glavni pokretač društvenoga aktivizma nogometnih navijača u Varaždinu. U skladu s drugim ciljem, kod svih ispitanika postoji jasna (auto)refleksija i svijest o sličnosti s drugim AMF klubovima u Europi, što se podudara s inozemnim istraživanjima ultras supkulture i nalazima koji govore o raširenom osjećaju pripadništva AMF pokretu. U ovom slučaju postoji jasna supkulturna razdjelnica između naših ispitanika i njihovih vršnjaka kojima glavni referentni okvir u nogometu predstavljaju elitne momčadi i natjecanja. U skladu s trećim ciljem, osjećaj stigmatiziranosti i isključenosti je prisutan kod ispitanika, ali u manjoj mjeri. Jednim dijelom i zbog toga što navijači nisu pasivni, već su se sami organizirali i aktivno se bore protiv stigmatizacije, osvajajući određene prostore (fizičke, simboličke, medijske), što doprinosi njihovom osjećaju autonomije i smanjene isključenosti iz društva.

Konačno, ovo istraživanje pokazuje kako odgovori mladih na konfliktne situacije s institucijama mogu postojati kontinuirano, kroz konstruktivan otpor i društvenu inovaciju, a u varaždinskom slučaju osnivanjem vlastitoga nogometnog kluba s imenom koje je simbol lokalne nogometne tradicije. Navedeno je popraćeno inkluzivnošću prema drugim članovima lokalne zajednice. Manjak moći i utjecaja u hrvatskom društvu vodi, među ostalim, i propitivanju njihova kolektivnoga identiteta i međusobnih odnosa u ultras grupi. Ova dinamika je s jedne strane dovela do stvaranja NK Varteks i potvrđivanja AMF senzibiliteta, a s druge strane vodila je osnaženju lokalnih odrednica vlastitoga kolektivnog identiteta, kako ultras grupe, tako i nogometnoga kluba oko kojega se kontinuirano okupljaju i djeluju.

- BECKER, Howard. 1963. *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- BILANDŽIĆ, Mirko i Luka LEŠKO. 2019. *Sport i nacionalna sigurnost. Terorizam, špijunaža i korupcija u nogometu i ostalim sportovima*. Zagreb: Despot infinitus.
- BRANDT, Christian i Fabian HERTEL. 2015. „German ultras as a political players? An analysis of the protest against the 'Secure Stadium Experience'“. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, vol. 16/4:64–82. URL: <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/151237.pdf>
- BROWN, Adam. 2008. „'Our club, our rules': fan communities at FC United of Manchester“. *Soccer & Society*, vol. 9/3:346–358. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970802008967>
- BROWN, Andy R. 2011. „Suicide solutions? Or, how the emo class of 2008 were able to contest their media demonization, whereas the headbangers, burnouts or 'Children Of ZoSo' generation were not“. *Popular Music History*, vol. 6/1–2:19–37. DOI: <https://doi.org/10.1558/pomh.v6i1.19>
- BROWN, Adam i Andy WALSH. 2000. „Football supporters' relations with their clubs: a European perspective“. *Soccer & Society*, vol. 1/3:88–101. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970008721286>
- BUZOV, Željko, Ivan MAGDALENIĆ, Benjamin PERASOVIĆ i Furio RADIN. 1989. *Navijačko pleme: prvo YU istraživanje*. Zagreb: RZRH SSOH.
- CLELAND, Jamie i Ellis CASHMORE. 2016. „Football fans' views of violence in British football: evidence of a sanitized and gentrified culture“. *Journal of Sport and Social Issues*, vol. 40/2:124–142. DOI: <https://doi.org/10.1177/0193723515615177>
- CLELAND, Jamie, Mark DOIDGE, Peter MILLWARD i Paul WIDDOP. 2018. *Collective action and football fandom: a relational sociological approach*. New York: Palgrave Macmillan.
- COHEN, Stanley. 1972. *Folk devils and moral panics: the creation of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon & Lee.
- CRAWFORD, Garry. 2004. *Consuming sport: sport, fans and culture*. London: Routledge.
- DOIDGE, Mark. 2015. *Football Italia: Italian football in an age of globalization*. London: Bloomsbury Publishing.
- DUNNING, Eric, Patrick MURPHY i John WILLIAMS. 1988. *The roots of football hooliganism*. London: Routledge.
- FANUKO, Nenad, Ivan MAGDALENIĆ i Furio RADIN. 1991. *Zagrebački nogometni navijači: grupni portret s BBB u središtu*. Zagreb: IDIZ.
- FRANC, Renata, Benjamin PERASOVIĆ i Marko MUSTAPIĆ. 2018. „Youth, history and a crisis of democracy? Perspectives from Croatia“. U *Understanding youth participation across Europe from survey to ethnography*. ur. Hilary Pilkington, Gary Pollock i Renata Franc. London: Palgrave Macmillan, 227–263
- FRANIČEVIĆ, Vojmir. 2002. „Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u

- Hrvatskoj". *Politička misao*, vol. 39/1:3–34. <https://hrcak.srce.hr/24297>
- GARCÍA, Borja i Joanna WELFORD. 2015. „Supporters and football governance, from customers to stakeholders: a literature review and agenda for research". *Sport Management Review*, vol. 18/4:517–528. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.smr.2015.08.006>
- GIULIANOTTI, Richard. 2002. „Supporters, followers, fans, and flaneurs: a taxonomy of spectator identities in football". *Journal of Sport and Social Issues*, vol. 26/1:25–46. DOI: <https://doi.org/10.1177/0193723502261003>
- GOFFMAN, Erving. 1990. *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. London: Penguin.
- HODGES, Andrew. 2016a. „The left and the rest? Fan cosmologies and relationships between Celtic's Green Brigade and Dinamo Zagreb's Bad Blue Boys". *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, vol. 64/2:305–319. DOI: <https://doi.org/10.2298/GEI1602305H>
- HODGES, Andrew. 2016b. „Violence and masculinity amongst left-wing ultras in post-Yugoslav space". *Sport in Society*, vol. 19/2:174–186. DOI: <https://doi.org/10.1080/17430437.2015.1067771>
- HODGES, Andrew. 2018. *Fan activism, protest and politics: Ultras in post-socialist Croatia*. London: Routledge.
- HODKINSON, Paul i Jon GARLAND. 2016. „Targeted harassment, subcultural identity and the embrace of difference: a case study". *The British Journal of Sociology*, vol. 67/3:541–561. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12214>
- HROMATKO, Ivan i Renato MATIĆ. 2008. „Stigma – teatar kao mjesto prevladavanja stigmatizacije". *Sociologija i prostor*, vol. 46/1:77–100. <https://hrcak.srce.hr/24964>
- JURKOVIĆ, Rahela. 2019. „Migranti i sport: nogomet kao prostor integracije izbjeglica u Hrvatskoj". *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, vol. 65/3:477–491. DOI: <https://doi.org/10.2298/GEI1803477J>
- KENNEDY, David. 2013. „A contextual analysis of Europe's ultra football supporters movement". *Soccer & Society*, vol. 14/2:132–153. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970.2013.776464>
- KENNEDY, Peter i David KENNEDY, ur. 2012. *Football supporters and the commercialisation of football: comparative responses across Europe*. London: Routledge.
- KING, Anthony. 1998. *The end of the terraces: the transformation of English football in the 1990s*. London: Leicester University Press.
- KING, Anthony. 2003. *The European ritual: football in the new Europe*. Aldershot: Ashgate.
- KING, Anthony. 2010. „After the crunch: a new era for the beautiful game in Europe?". *Soccer & Society*, vol. 11/6:880–891. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970.2010.510751>
- KOSSAKOWSKI, Radosław. 2017. „Where are the hooligans? Dimensions of football fandom in Poland". *International Review for the Sociology of Sport*, vol. 52/6:693–711. DOI: <https://doi.org/10.1177/1012690215612458>
- LALIĆ, Dražen. 1993. *Torcida – Pogled iznutra*. Zagreb: AGM.

- LINK, B. G. i J. C. PHELAN. 2001. „Conceptualizing stigma“. *Annual Review of Sociology*, vol. 27/1:363–385. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363>
- MARSH, Peter. 1978. *Aggro: the illusion of violence*. London: Dent.
- MELLOR, Gavin. 1999. „The social and geographical make-up of football crowds in the north-west of England, 1946–1962“. *The Sports Historian*, vol. 19/2:25–42. DOI: <https://doi.org/10.1080/17460269909445818>
- MILLS, Richard. 2019. *Nogomet i politika u Jugoslaviji: sport, nacionalizam i država*. Zagreb: Profil knjiga.
- MILLWARD, Peter. 2011. *The global football league: transnational networks, social movements and sport in the new media age*. New York: Palgrave Macmillan.
- NASH, Rex. 2001. „English football fan groups in the 1990s: class, representation and fan power“. *Soccer & Society*, vol. 2/1:39–58. DOI: <https://doi.org/10.1080/714866720>
- NUMERATO, Dino. 2015. „Who says 'No to modern football'? Italian supporters, reflexivity, and neo-liberalism“. *Journal of Sport and Social Issues*, vol. 39/2:120–138. DOI: <https://doi.org/10.1177/0193723514530566>
- PERASOVIĆ, Benjamin i Marko MUSTAPIĆ. 2013. „Football supporters in the context of Croatian sociology: research perspectives 20 years after“. *Kinesiology*, vol. 45/2:262–275. <https://hrcak.srce.hr/112794>
- PERASOVIĆ, Benjamin i Marko MUSTAPIĆ. 2017a. „Torcida and Bad Blue Boys: from hatred to cooperation and back“. U *Football fans, rivalry and cooperation*, ur. Christian Brandt, Fabian Hertel i Sean Huddelston. London: Routledge, 108–124.
- PERASOVIĆ, Benjamin i Marko MUSTAPIĆ. 2017b. „Carnival supporters, hooligans, and the 'Against Modern Football' movement: life within the ultras subculture in the Croatian context“. *Sport in Society*, vol. 20/7:121–136. DOI: <https://doi.org/10.1080/17430437.2017.1300395>
- PORTER, Chris. 2008. „Manchester United, global capitalism and local resistance“. *Belgeo*, vol. 9/2:181–192. DOI: <https://doi.org/10.4000/belgeo.10271>
- SANDVOSS, Cornel. 2003. *A game of two halves: football, television, and globalisation*. New York: Routledge.
- STANIĆ, Sanja. 2010. „Potrošnja u socijalizmu i tranziciji“. *Školski vjesnik*, vol. 59/2:277–294. <https://hrcak.srce.hr/82373>
- ŠANTEK, Goran-Pavel. 2018. *Dinamo – to smo mi! Antropološki ogledi o Dinamu i njegovim navijačima*. Zagreb: FF Press. DOI: <https://doi.org/10.17234/9789531757584>
- ŠANTEK, Goran Pavel i Dino VUKUŠIĆ. 2016. „'Ovo je Dinamo!' – Fenomen Futsal Dinama kao alternativnog navijačkog kluba“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, vol. 64/2:289–302. DOI: <https://doi.org/10.2298/GEI1602291S>
- ŠIKIĆ MIĆANOVIĆ, Lynette, Stephanie STELKO i Suzana ŠAKIĆ. 2020. „Who else needs protection? Reflecting on researcher vulnerability in sensitive research“. *Societes*, vol. 10(1), 3. DOI: <https://doi.org/10.3390/soc10010003>
- ŠVARC, Jadranka i Jasminka LAŽNJAK. 2017. *Innovation culture in crony capitalism: does Hofstede's model matter?* Zagreb: Ivo Pilar Institute.

- TAYLOR, Ian. 1971. „Football mad: a speculative sociology of football hooliganism“. U *The sociology of sport: a selection of reading*, ur. Eric Dunning. London: Frank Cass, 352–377.
- TYLER, Imogen i Tom SLATER. 2018. „Rethinking the sociology of stigma“. *The Sociological Review*, vol. 66/4:721–743. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038026118777425>
- VRCAN, Srđan. 2003. *Nogomet – politika – nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- VUKUŠIĆ, Dino i Lukas MIOŠIĆ. 2018. „Reinventing and reclaiming football through radical fan practices? NK Zagreb 041 and Futsal Dinamo“. *Soccer & Society*, vol. 19/3:440–452. DOI: <https://doi.org/10.1080/14660970.2017.1333676>
- ZHENG, Jinming i Borja GARCIA. 2017. „Conclusions: the rising importance of supporter activism in European football“. U *Football and supporter activism in Europe: whose game is it?*, ur. Borja García i Jinming Zheng. London: Palgrave Macmillan, 277–285.

Ultras between stigma and social activism

Marko Mustapić

Benjamin Perasović

From 2016 to 2018, we conducted ethnographic research on young members of the ultras group White Stones in Varaždin. We analysed the social activism of this group as related to the 'AMF' club NK Varteks in order to affirm how members of White Stones view their club as opposed to similar examples in Europe, as well as to determine whether this group of youth are stigmatised. As opposed to the European context, opposition to the commercialisation of football is present implicitly in their case, while opposition to crime and corruption are the key causes of this group's social activism. They feel as if they belong to the 'AMF' movement, and stigmatisation is partially present.

Keywords: *youth, ultras, Against Modern Football, stigmatization, conflict, ethnography*

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)